

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

AKADEMIJA ZA UMJETNOST I KULTURU

DIPLOMSKI RAD

Osijek, lipanj 2018.

Mirta Germovšek

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

AKADEMIJA ZA UMJETNOST I KULTURU

DIPLOMSKI RAD

MEDIJI I DRUŠTVO – PROPITKIVANJE GRANICA HUMORA,
TOLERANCIJE I NASILJA U NOVIM MEDIJIMA

Ime i prezime:

Osijek, lipanj 2018.

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

AKADEMIJA ZA UMJETNOST I KULTURU

TEMA: MEDIJI I DRUŠTVO – PROPITKIVANJE GRANICA HUMORA, TOLERANCIJE I NASILJA U NOVIM MEDIJIMA

PRISTUPNIK: Mirta Germovšek

TEKST ZADATKA:

Cilj je ovoga rada ispitati značenje humora, tolerancije i nasilja u novim medijima i utvrditi postoje li granice kada jedan oblik ponašanja prerasta u drugi. Pogled na temu usmjeren je sa stajališta medija i društva te se razmatra značaj novih medija na ponašanja i odnose u suvremenom društvu uz pomoć teza poznatih svjetskih stručnjaka i teoretičara medija.

Osijek, lipanj 2018.

Mentor:

doc.dr.sc. Ivica Šola

Predsjednik odbora za završne i diplomske ispite:

izv.prof.dr.sc. Ivo Džinić

AKADEMIJA ZA UMJETNOST I KULTURU

DIPLOMSKI RAD

Znanstveno područje: Društvene znanosti

Znanstveno polje: Informacijske i komunikacijske znanosti

Znanstvena grana: Medijska kultura

Prilog:

Izrađeno:

Mj.:

Broj priloga:

Primljeno:

Pristupnik: Mirta Germovšek

Mentor: doc.dr.sc.Ivica Šola

Komentor:

SADRŽAJ

SAŽETAK	6
UVOD	8
1. OD 'GUTENBERGOVE' DO 'INTERNET' GALAKSIJE.....	9
1.1. (U)SLUGE DRUŠTVENIH MREŽA.....	12
1.2. 'NETSOCIJALIZACIJA' – USAMLJENI DRUŠTVENJAK.....	14
2. HUMOR NA INTERNETU KAO PERIODIKA SUVREMENOG SMJEHA.....	15
2.1. O HUMORU I GDJE SE SKRIVA.....	15
2.2. HUMOR DANAS	17
3. TOLERANCIJA	18
3.1. TOLERANCIJA KROZ POVIJEST	19
3.2. TOLERANCIJA I MEĐULJUDSKI ODNOSI	21
3.3. KULTURNI RELATIVIZAM I TOLERANCIJA DANAS	22
4. NASILJE I NOVI MEDIJI	24
4.1. INTERNET NASILNICI	27
4.1.2. NE HRANITE TROLOVE!.....	28
5. POLITIČKA KOREKTNOST.....	32
ZAKLJUČAK.....	35
LITERATURA	37

SAŽETAK

Novi oblici komunikacije stvaraju i nove obrasce ponašanja, nove načine iskazivanja humora, nove oblike virtualnog nasilja i onoga što se shvaća prihvatljivim ili ne, što možemo ili ne možemo tolerirati. Cilj je ovoga rada ispitati značenje humora, tolerancije i nasilja u novim medijima i utvrditi postoje li granice kada jedan oblik ponašanja prerasta u drugi. Kroz rad se upoznajemo s pojmom novih medija i njihova značaja za suvremeno društvo, zatim se prelazi na društvene mreže i Internet kao najpopularniji novi medij. U središnjem dijelu razlažu se redom pojmovi humora, tolerancije i nasilja pozivajući se na radove mislilaca i brojnih stručnjaka iz pripadajućih područja. Prvo poglavlje vodi nas na put od Gutenbergove do Internet galaksije, upoznavajući nas s promjenama koje su se dogodile u društvenom i tehnološkom smislu, a vrlo važnima za razvoj suvremenog medijskog društva.

U istraživačkom dijelu rada prikazani su primjeri koji potkrepljuju iznesenu teoriju.

Ključne riječi: mediji, mediji i društvo, tolerancija, humor, online nasilje

ABSTRACT

New forms of communication also create new forms of behavior, new ways of expressing humor, new forms of virtual violence and what is perceived as acceptable or not, which we can or cannot tolerate. This paper's objective is to examine the meaning of humor, tolerance and violence in new media and to determine if there are limits when one form of behavior is transformed into another. Through the paper we get acquainted with the notion of new media and their significance for modern society, and then switch to social networks and the Internet as the most popular new media. In the main part, the lines of humor, tolerance and violence are dealt with by referring to the work of thinkers and numerous experts from the relevant areas. The first chapter leads us to the path from Gutenberg to the Internet galaxy, acquainting us with the changes that have taken place in the social and technological sense and are very important for the development of a modern media society.

Keywords: media, media and society, tolerance, humor, online violence

UVOD

Život suvremenog čovjeka nezamisliv je bez medija – oni su naša svakodnevnica. Odnos medija i društva višeslojan je i složen. Oni nisu samo vijesti i informacije, ni edukativno sredstvo niti puka zabava, oni su sve to zajedno. „Najtočnije definiranje odnosa medija i društva je da kakvo je društvo, takvi su i mediji,“ odnosno, što je društvo otvorenije, to su i mediji otvoreniji. (Malović 2007, 9-10) Naše živote i svijet u kojemu živimo oblikuju sukobljavajući tokovi globalizacije i identiteta. Restrukturacija kapitalizma i revolucija informacijske tehnologije pokrenuli su novi oblik društva, tzv. umreženo društvo. Njega, među ostalim, označuju kultura stvarne virtualnosti koju je izgradio prožimajući, međusobno povezan i razgranat medijski sustav, zatim fleksibilnost i nestabilnost posla te njegova individualizacija, te stvaranje prostora struja i bezvremenoga vremena. (Castells 2002, 11) Umreženo društvo sa sobom je donijelo nove obrasce ponašanja i kulturnih vrijednosti, nov način gledanja na drugoga, ali i na pojave u našoj okolini. Razvoj informacijskih tehnologija doveo je do brisanja granica vremena i prostora, do života u stalnoj sadašnjosti i stalnoj prisutnosti *'online'*.

Mediji su prisutni u našim životima od samog rođenja. Današnja djeca često prije nauče upaliti računalo i pronaći igrice, nego što nauče držati olovku, pisati i čitati. Prije su informatički, nego opće pismeni. Informacije, znanja, spoznaje, sve je posredovano putem medija. Komunikacija je u srži ljudske aktivnosti u svim sferama života. (Castells 2007, 1) Ona se prilagodila novim izumima u sektoru informacijskih tehnologija, te se komunikacija “oči u oči” preselila na ekrane naših kompjutera, prijenosnih računala i mobitela, u elektroničku poštu, aplikacije za dopisivanje i video pozive. Novi oblici komunikacije stvaraju i nove obrasce ponašanja, nove načine iskazivanja humora, nove oblike virtualnog nasilja i onoga što se shvaća prihvatljivim ili ne, što možemo ili ne možemo tolerirati.

1. OD 'GUTENBERGOVE' DO 'INTERNET' GALAKSIJE

Dvadesetih godina prošloga stoljeća glas s radija počeo je ulaziti u domove širom planeta donoseći vijesti, glazbu i zabavne sadržaje. Pedesetih godina pojavljuju se televizijski prijemnici koji su osim glasa, imali mogućnost prenijeti i pokretnu sliku, te smo i njima, nošeni vihorom uzbudljivog tehnološkog napretka, širom otvorili vrata svojih domova. Nekoliko desetljeća kasnije pojavio se Internet dostupan za široku upotrebu te ubrzo postao neophodan dio života ljudi diljem svijeta. Mediji su se s oglasnih ploča na trgovima polako preselili u naše domove i automobile, a na posljetku i u naše džepove, neprestano prisutni, neprestano ažurni i uvijek dostupni.

Društvena uloga medija područje je relativno neusuglašenih tumačenja. Jedno od njih ukazuje na funkcije medija koje su; informativna, komentatorska, orijentacijska i rekreativna. (Nikodijević 2015, 58, prema Radojković-Stojković 2004, 24) Mediji su najkraće rečeno, prenositelji informacija. Njihova informativna uloga odnosi se na upoznavanje publike s događajima i njihovim sudionicima. Komentatorska uloga medija je kreiranje javnog mnijenja. To znači da mediji pomažu kreiranju skupa zajedničkog mišljenja o određenoj temi unutar nekog društva. Orijentacijska uloga medija obuhvaća društveno obrazovanje i socijalizaciju članova društva, dok rekreativna uloga označava zabavu i razbibrigu. Prema Manovichu, novi mediji označavaju tehnološku revoluciju u kojoj se mediji i kultura prenose na oblike komunikacije i produkcije pomoću računala. Novi su mediji napravili tranziciju postojećih medija; grafike, pokretne slike, zvukova, oblika, prostora i tekstova u numeričke podatke kojima se pristupa pomoću računala. Ukratko, mediji su postali novi mediji. Također, novim se medijima nazivaju i digitalizirani mediji kao primjerice digitalizirane knjige, digitalne fotografije i drugo. (Manovich 2001, 20-25) Ključne razlike između starih i novih medija moguće je utvrditi uz pomoć pet principa koje ću ovdje samo nabrojati: numeričko predstavljanje, modularnost, automatizacija, promjenjivost i transkodiranje. (Manovich 2001, 27-45) Novi su mediji analogni mediji pretvoreni u digitalnu reprezentaciju. Svi digitalni mediji koriste isti digitalni kod koji omogućuje različitim tipovima medija da budu prikazani na isti način – uz pomoć računala. Novi mediji su i interaktivni, što znači da korisnik može intervenirati u medijski oblik te tako postaje suproizvođač samoga djela. (Manovich 2001, 49) Jedna od važnih značajki novih medija i

tehnologije je mogućnost nesputane komunikacije – bilo kada, bilo s kime i bilo gdje. Pretvorili smo se u kulturu stvarne virtualnosti u kojoj prevladava umrežena društvenost. (Castells 2003, 225) Castells (2007, 92) je to nazvao intimnom zajednicom s punim radnim vremenom (*Full-Time Intimate Community*) čije je obilježje stalan i sveprisutan oblik povezivanja uz pomoć mobilne tehnologije koji korisnicima omogućuje da ostanu u kontaktu bilo kada i bilo gdje komunicirajući na uobičajen način.

Ljudi se mijenjaju u skladu s tehnologijom i obratno, tehnologija napreduje u skladu s ljudskim željama, ambicijama i potrebama. Prema riječima sociologa Castellsa, naša su društva u sve većoj mjeri strukturirana oko bipolarne suprotnosti Mreže i Sebstva, gdje obrasci društvene komunikacije podnose sve veći stres. Kada se prekine komunikacija ili kada više ne postoji, čak ni kao komunikacija sukoba, društvene se skupine i pojedinci međusobno udaljavaju te počinju doživljavati drugoga kao stranca, a s vremenom i kao prijatelja. Živimo u svijetu globalnih tokova bogatstva, moći i imidža u kojemu potraga za identitetom, kolektivnim ili individualnim, pripisanim ili konstruiranim, postaje temeljnim izvorom društvenog smisla. Sve to dovodi do širenja društvene podijeljenosti jer identitet postaje specifičniji, a time i teži da ga se podijeli s drugima. (Castells 2000, 39) Tehnologiju koja koristi nove medije treba shvatiti kao produžetak čovjeka, ne dopustiti joj da ovlada nama i izmakne kontroli. Kultura stvarne virtualnosti povezana s elektronički integriranim multimedijским sustavom pridonosi transformaciji vremena u našem društvu: kroz istodobnost i bezvremenost. (Castells 2000, 485) Treba omogućiti čovjeku da vlada vremenom, a ne vremenu da vlada čovjekom. Tehnologija sama po sebi nije niti dobra niti loša. Postoji samo čovjek koji će njome upravljati na jedan ili drugi način. Novi su mediji u naše živote donijeli brojne i pozitivne i negativne aspekte; primjerice, Internet nam je otvorio prozor u svijet veći od svih svjetskih enciklopedija i opsežniji od svih svjetskih knjiga, jači od svih novina, telefona ili radija, ali je istovremeno i mjesto prepuno nasilja, mržnje i netolerancije. Prema Baudrillardu, suvremeni čovjek živi u eri simulacije, masovnog proizvođenja informacija, komunikacija, zabave, znanja, kompjuterizacije i virtualne stvarnosti, u kojoj stvarnost više nije stvarnost, ona stvarana, već je simulirana. Zbog toga dolazi do toga da je virtualno puno zanimljivije nego ono stvarno. (Nikodijević 2015, 79)

Iz McLuhanove 'Gutenbergove galaksije' ušli smo u Castellsovu 'Internet galaksiju'. Gutenbergova galaksija započela je širenjem tiskarstva koje je knjigu i tiskanu riječ učinilo dostupnu svima te mogućnost da se mnoštvo informacija prenese na jednom mjestu, to jest putem jednog medija – knjige. Pojam potječe iz istoimene knjige koju je 1962. godine objavio spomenuti Marshall McLuhan. Internet galaksija opisana je u istoimenoj knjizi Manuela Castellsa gdje je početkom 2000.-ih rekao da je Internet tkivo naših života. (Castells 2003, 11) Njegova galaksija predstavlja razdoblje u kojem se kulture proučavaju kroz način na koji su utjecale na razvoj tehnologije. Nastaje umreženo društvo, novi dominantan obrazac društvenosti, takozvana umrežena individualnost. (Castells 2003, 144)

A kako svaka galaksija ima svojih 'crnih rupa', tako i novi mediji imaju svoje nedostatke. Rana teorijska tumačenja medija govore o medijima kao svojevrsnoj industriji svijesti. Riječ je o odnosu u kojem je presudan i dominantan utjecaj medija naspram kojeg je prema Benjaminu pasivna publika ili prema Adornu infantilna i pokorna publika. (Nikodijević 2015, 47) Na čovjeku je da odluči hoće li biti pokoran ili neposlušni rob, ili dobar ili loš vladar medija. Kako čovjek može utjecati na svoje ponašanje u odnosu na medije, pojašnjavat će se u sljedećem poglavlju u kojem se fokus prebacuje na društvene mreže kao najpopularniji oblik novih medija.

1.1.(U)SLUGE DRUŠTVENIH MREŽA

Do pojave McLuhana mediji nisu bili smatrani toliko presudnima za cjelokupni društveni razvoj. Mediji su bili tretirani kao proizvod povijesnih, političkih, kulturnih i drugih okolnosti, a upravo im McLuhan pripisuje ključnu ulogu nastojeći društvo objasniti posredstvom medija, odnosno, on tvrdi da su društva određena vrstom medija kojim se ljudi unutar tog društva služe. Suvremeni mediji povezali su društva na cijeloj zemaljskoj kugli stvorivši takozvano „globalno selo“. (Nikodijević 2015, 49)

Novi mediji na velika su vrata ušli u naše živote. Prva stvar koju pogledamo ujutro je naš mobitel; provjerimo ima li novih poruka ili obavijesti, pročitamo najnovije vijesti, pogledamo vremensku prognozu, a tek onda se idemo umiti i oprati zube. Nekoliko puta tijekom dana provjeravamo *Facebook* naslovnicu, kad uredimo kosu i šminku objavimo i koji *selfie* na *Snapchatu*, dok sjedimo na kavi s prijateljima dijelimo na *Instagramu* fotografiju 'atmosfera' za stolom (ako je uopće i ima jer svi gledaju u ekrane). I kada ugasimo računalo, iz kreveta bacamo posljednji pogled na *Twitter*, *Viber*, *Whatsapp* i ostale servise i društvene mreže. Prema podacima iz prvog kvartala ove godine, *Facebook* ima oko 2.2 milijarde aktivnih korisnika mjesečno, a 1.46 milijardi ljudi pristupa mu svakoga dana. (Zephoria Digital Marketing) Komuniciramo putem interneta, imamo mnogo 'prijatelja', sljedbenika, oni koji nas *lajkaju*, a u stvarnosti smo usamljeniji nego ikad. Jesu li nam najvažnije usluge društvenih mreža ili smo mi postali njihovi sluge i ovisnici?

Prema podacima McCann Erickson Croatia, 58% Hrvata koristi Internet u svrhu korištenja društvenih mreža, a *Facebook* koristi oko milijun i pol građana. Društvene mreže mogu biti vrlo koristan alat. Često ih koristimo za komunikaciju s prijateljima i rodbinom preko interneta, budući da je takav način jeftiniji od telefonskih impulsa ili ponuda mobilnih operatera. Društvene mreže služe za dijeljenje informacija, poruka, vijesti, dokumenata i drugog među javnostima, prijateljima ili zatvorenom interesnom grupom (poput studenata nekog fakulteta). Također omogućavaju tzv. slijeđenje (eng. *following*) odabranog područja interesa (vijesti, sport, glazba, poznate osobe i sl.). Besplatne su, dostupne i omogućavaju praćenje najnovijih vijesti nekoliko minuta nakon samog događaja. Društvene su mreže dobar alat umjetnicima, slavnim

osobama, ali i svima koji žele svijetu pokazati svoje zanimanje, talent ili aktivnosti. Mogu poslužiti kao dobar marketinški alat pri promidžbi i reklami, povećati samopouzdanje, no tanka je granica samoekspresije i narcisoidnosti. Neki ljudi koriste društvene mreže kako bi kreirali drugo 'ja', novu verziju sebe, ljepšu, pametniju, duhovitiju. Dijeće idealiziranu sliku sebe i svog okruženja, žele osjetiti pripadnost, prepoznatljivost. Često objavljuju fotografije mjesta koja posjećuju, dijele s drugima videozapise ludih provoda i poručuju svima da su 'važni'. Kažu da ono što nije na društvenim mrežama, kao da se nije ni dogodilo. Nekim su ljudima one sve, dio svakodnevnice, navika i opsesija, drugima su tek sredstvo komunikacije i izvor zabave.

Već duže vrijeme vlasnici mreža prodaju nas poput robe oglašivačima s ciljem vlastitog profita, bombardiraju nas reklamama, oglasima, preporučenim objavama. Pored benigne ideje o društvenim mrežama kao sredstvu komunikacije i razmjene sadržaja u njezinim samim začetima, nakon godina razvoja tehnologije i promjena u stavovima javnosti, svjedoci smo brojnih zloupotreba. Krađe identiteta, lažni profili, javno vrijeđanje i sramoćenje. Treba paziti koje informacije i s kime dijelimo jer ono što je na društvenoj mreži, samim nazivom je javno, društveno, te je stoga zaštita osobnih i povjerljivih informacija od iznimne važnosti. Treba spomenuti i psihološke posljedice na zdravlje, ovisnosti, ovisnosti o mrežnim igrama, nove psihičke poremećaje te asocijalizaciju.

1.2. 'NETSOCIJALIZACIJA' – USAMLJENI DRUŠTVENJAK

Od svog prvog otvaranja profila, do danas, mnogi mogu zaključiti da se s godinama percepcija društvenih mreža uvelike promijenila. Od alata za komunikaciju postale su mjesto samopromocije, narcisoidnosti, prostor za oglašavanje te nakupljanje beskorisnih informacija. Postali smo licemjerni u odnosu prema vremenu. Tempo života nam je navodno ubrzan, ne pronalazimo vremena za kontakt s prijateljima 'oči u oči', ali imamo sate i sate vremena sjediti za računalom i dopisivati se s istima.

Nadalje, je li naš *Facebook* prijatelj uistinu naš prijatelj? Poznajemo li tisuću ljudi i jesu li nam oni prijatelji s kojima dijelimo privatne fotografije i objave? Zapravo puštamo neznance u svoj virtualno konstruirani imidž kako bi zadobili prijeko potreban osjećaj pripadnosti u svijetu društvenih samotnjaka ili usamljenih društvenjaka. Nastojimo se prikazati boljima nego što jesmo, želimo biti lijepi na svakoj fotografiji, dubokoumni u svakom statusu i humoristični u svakom komentaru. Želimo da drugi ljudi misle kako smo pametni i zabavni i da se požele s nama družiti i u stvarnome životu, no ukoliko do toga i dođe, nećemo se znati ponašati pred osobom koju upoznamo uživo, jer smo oboje kreirali svoju virtualnu sliku nas kakvih želimo biti, a ne nas kakvi uistinu jesmo. Kako god bilo, budućnost koja donosi promjene, nove tehnologije, nove stavove i vrijednosti nepredvidiva je i brza. Na nama je da odlučimo hoćemo biti sluge ili gospodari tehnologije, jer u trenutku kada se odjavimo, vraćamo se u stvarni život sa stvarnim ljudima, radostima i problemima, plaču i smijehu.

2. HUMOR NA INTERNETU KAO PERIODIKA SUVREMENOG SMIJEHA

Iz povijesti razvoja tehnologije, uključujući i razvoja Interneta, znamo da su ljudi i organizacije na koncu počeli koristiti tehnologiju u svrhe potpuno drugačije od one kojoj je ona prvotno bila namijenjena. Štoviše, što je tehnologija više interaktivna, to je veća vjerojatnost da korisnici postanu proizvođači tehnologije u njihovoj stvarnoj praksi. (Castells 2007, 2). Otkad je Internet postao dostupan široj javnosti i sredstvo masovne komunikacije, počeo je služiti i za širenje zabavnih sadržaja na koje nitko od nas ne može ostati ravnodušan. Castells (2007, 109) smatra da je zabava temeljna dimenzija medijskog svijeta. Humor u novim medijima prvi je fenomen kojeg razmatram u ovom radu. Neki od primjera humora u novim medijima su lančani e-mailovi sa šaljivim prezentacijama, slikama i porukama, web stranice sa svakodnevnom dozom viceva i šala, smiješne slike, videi, glazba, stripovi, karikature, *mem*, humor i satira na društvenim mrežama i još mnogo toga.

2.1.0 HUMORU I GDJE SE SKRIVA

Započnimo s pojašnjenjem pojma. Humor – jedna riječ koja u sebi sadrži nebrojene vrste i načine iskazivanja i izazivanja sreće, smijeha, suza, podsmijeha ili 'frktanja' nosom. Definiran još u vrijeme starih Grka, humor je sastavni dio naših života i važan oblik međuljudske komunikacije. Svojestven ljudima kao društvenim bićima, humor predstavlja i instinktivni osjećaj, jer je njegov produkt smijeh koji nas povezuje bez obzira na bilo kakve granice i razlike. Sklonosti humoru i njegovu iščitavanju pak, mogu se razlikovati s obzirom na razne društvene činitelje poput stupnja obrazovanja, roda, spola, kulture u kojoj odrastamo i slično. Ukratko rečeno, kulturni kapital kojim raspoložemo ima utjecaj na našu percepciju humora i humorističnih sadržaja. Ono što je nama toliko smiješno da ćemo pustiti suzu, nekome tko ne razumije naše kulturne kodove neće izazvati ni najmanji smiješak.

Jesu li ljudi prije imali više smisla za humor i općenito se više smijali te postoji li humor danas i u kojem obliku samo su neka od pitanja koja se postavljaju. „Danas se obično izrazom humor označuje: (1) smisao za komično, tj. sposobnost da se u različitim odnosima, događajima, situacijama, oblicima mimičkog i verbalnog izražavanja i sl. uoči njihova smiješna strana; (2)

objektivacija (fiksiranje) komičnih doživljaja u obliku različitih šala, pošalica, dosjetaka, nadimaka, anegdota, stihova, književnoga sastava itd. (narodni humor, humoristička literatura)“ . (enciklopedija.hr) Već spomenuto, pojam humora kao smiješnog potječe od starih Grka, a odlično je bio izražen upravo u komedijama. Humor ovisi o društvenom kontekstu, obliku, sadržaju i publici. Nije svim ljudima stoga sve jednako smiješno. Smijeh je jedna od posebnih aktivnosti svojstvena čovjeku 'koji se voli igrati', *homo ludensu* koja nas razlikuje od ostalih živih bića. Smijeh je također i instinktivno ljudsko ponašanje koje nam olakšava komunikaciju. Često je taj mali pomak usana i mišića lica značajniji u izražavanju osjećaja i mišljenja nego riječi. Smijeh bismo mogli nazvati produktom humora koji je ujedno i lijek za dobro raspoloženje.

No, gdje je humor danas i razlikuje li se od onog humora kojeg su definirali stari Grci? Za odgovor moramo posegnuti u vrijeme već spomenutih Grka i Rimljana. Upravo ondje začela se povijest karnevala uglavnom kao društvene kritike stvarnosti iznesene kroz predstave i šaljive igre. Razvoj karnevala nastavio se tijekom stoljeća do Srednjega vijeka za kojeg je karakterističan tzv. praznik luda. Kako navodi Bahtin, 'praznik luda', ili kako mu drugo ima kaže 'praznik magarca', jedan je od najsjajnijih i najčistijih izraza prazničkog smijeha. (Bahtin 1978, 92) Danas su karnevali posebne manifestacije koje se najčešće jednom godišnje održavaju gotovo u svim zemljama svijeta. To su dani kada se zaboravljaju ovozemaljske brige, dani kada stavljajući masku na lice postajemo netko drugi i kada su jedini dopušteni osjećaji veselje, smijeh i zabava. Doba karnevala je vrijeme kada se brišu razlike među ljudima, bilo socijalne, ekonomske ili klasne. Svi postaju ono što žele, dio tog magičnog i šarenog trenutka. Bahtin kaže da karneval ne zna za podjelu na izvođače i gledatelje. Karneval je općenarodan, njega se ne promatra, njega se živi; ne zna za granice prostora, a jedini zakoni su oni karnevalske slobode. (Bahtin 1978, 13-14) Zanimljivo je da možemo povući paralelu sličnosti karnevala i društvenih mreža na kojima također skriveni iza maske svoga *avatara* postajemo netko drugi, netko tko želimo biti, bez obzira na razlike i prostorno-vremenske udaljenosti, zajednički cilj može nam biti smijeh. Smijeh je univerzalna ljudska vrijednost, ali ga kroz povijest izazivaju različiti društveni konteksti, humor stoga ovisi o trenutku i kontekstu u kojem se stvara, pošiljatelju i primatelju humoristične poruke te u kojem se obliku pojavljuje.

Gdje se skriva humor? „Humor je univerzalan fenomen“ (Neil, Sullivan 2013, 375) koji igra važnu ulogu u međuljudskim odnosima. On se nalazi u svakome čovjeku, ali ga svatko ne zna izraziti. Nalazi se u našem okruženju; u medijima; na televiziji, u komičnim serijama, filmovima, slikama, na stranicama novina i časopisa, u stripovima, knjigama i ostaloj literaturi, u karnevalima, festivalima, predstavama i *stand up* nastupima, pjesmama, na društvenim mrežama... Humor je u nama i svuda oko nas.

2.2. HUMOR DANAS

„Danas je postignut napredak, no više u filozofskom objašnjenju smijeha, a znatno manje u njegovoj 'praktičnoj primjeni'. Paradoks modernog društva je što bi tehnološki razvoj trebao donijeti život s manje stresa i više zadovoljstva. Nažalost, ljudi su sve manje raspoloženi za smijeh. Prema jednoj statistici francuskih psihologa, ljudi su se 1939. godine smijali prosječno 19 minuta dnevno, a 1980. to su činili svega 6 minuta“. (Mašanović 2003, 124) Budući da količina smijeha opada s vremenom, kako je navedeno istraživanje pokazalo, za pretpostaviti je da se danas ljudi još manje smiju. Nov način života, nove tehnologije i ubrzani tempo doveli su do sveopćeg društvenog stanja u kojem svi negdje žure, a najmanje vremena imaju za sebe, i naravno, za smijeh. S već spomenutom tehnologijom, smijeh se s ulica preselio na male ekrane i Internet. Budući da su „svi oblici i nijanse smijeha izrazi neposrednog djelovanja doživljaja i najdublji izraz intime, unutarnjih previranja“ (Mašanović 2003, 104) trebamo se ograditi od lažnih osmjeha i biti u stanju prepoznati onaj iskreni. Postavlja se pitanje je li se smijeh preselio u virtualni svijet kao i veliki dio današnje komunikacije te kako možemo znati je li on iskren i pravi, budući da ne vidimo govor tijela sugovornika i ne čujemo grohot.

Humor na Internetu česta je pojava, a također i razlog zašto koristimo Internet. Iz tmurne svakodnevnice brzo se opustimo uz poneki vic, smiješnu sliku ili *mem*, video s nespretnim i neodoljivim mačkama, satirične vijesti i kritike društva.

3. TOLERANCIJA

Humor ponekad može prijeći granice tolerancije i političke korektnosti, te umjesto izazivanja općeg smijeha, može uvrijediti drugu stranu i prerasti čak i u verbalno nasilje.

Najjednostavnije rečeno, tolerancija je prihvaćanje i podnošenje razlika, bilo da se radi o vjerskim, nacionalnim, političkim, jezičnim razlikama ili bilo kojim drugim. (hrleksikon) Hrvatska riječ tolerancija dolazi od latinske riječi *tolerantia*, odnosno *tolerare*, a znači podnositi, trpjeti i priznavati tuđa mišljenja i uvjerenja. (Bertoša 2014, 41) 1995. godine UNESCO je dao definiciju tolerancije koja glasi ovako: „Tolerancija je poštovanje, prihvaćanje i uvažavanje bogatstva različitosti u našim svjetskim kulturama, naša forma izražavanja i način da budemo ljudi. Ona je zasnovana na znanju, otvorenosti, komunikaciji i slobodi mišljenja, savjesti i uvjerenju. Tolerancija je harmonija u različitostima. To nije samo moralna dužnost, to je također politički i zakonit zahtjev. Tolerancija, vrlina koja mir može učiniti mogućim, doprinosi mijenjanju kulture rata u kulturu mira.“ (UNESCO 1995) Skledar toleranciju (trpeljivost) drugog i različitog shvaća kao izraz određenog stupnja ljudske samosvijesti i uljuđenosti. (Skledar 1996, 300) Toleranciju možemo promatrati i definirati iz raznih područja i stajališta. Prema Lockeu, moralna i politička vrednota tolerancije središnja je sastavnica liberalno demokratske političke kulture. Značenja pojma tolerancije kreću se u širokom luku od pukog *modus vivendi* u održavanju zajedničkog života, pa do raznovrsnih i složenih oblika priznanja vrijednosnih posebnosti društvenih skupina i pojedinaca. (Locke, 75) Za Hobbsa su ciljevi tolerancije bili mir i suživot, dok je prema Grayevom mišljenju, ideal tolerancije fundamentalni liberalni ideal. (Kurelić 2003, 92)

3.1. TOLERANCIJA KROZ POVIJEST

Tolerancija se kao metodički raspravljano i filozofijski relevantno pitanje u zapadnoj filozofiji javlja tek u novom vijeku, a razvila se iz ideje vjerske tolerancije. (Skledar 1996, 300) Kao i mnoge druge pojmove, poput primjerice identiteta ili pravde, i toleranciju promatramo u odnosu razlika. Identitet tako shvaćamo u odnosu ja – drugi, pravdu u odnosu s nepravdom, a toleranciju u odnosu netolerancije. U djelu Pismo o toleranciji, Locke obrazlaže da se ne isplati biti netolerantan, isto tako da ništa ne treba nametati. Nitko se ne mora pokoravati molbama ili zabranama drugoga ukoliko on sam ne postane uvjeren u to. U tome svaki čovjek ima krajnju apsolutnu moć da prosuđuje za sebe. (Locke, 56) (Locke je među prvima obradio pitanje vjerske tolerancije upravo u spomenutom djelu.) Toleranciju učimo od malih nogu i na nju utječe odgoj. Stoga je važno učiti djecu da budu oslobođeni predrasuda i stereotipa prema drugima i drugačijem. Tolerancija prema drugim ljudima temeljni je uvjet za razvoj društva. (Bertoša 2014, 42) Pri tome treba uzeti u obzir da naše mišljenje i stavovi ne moraju nužno biti bolji od tuđih. Društvene i kulturne razlike među ljudima ponekad su nepremostive, nešto što je jednoj kulturi sastavni dio svakodnevnice, drugoj može biti tabu. Druge treba promatrati s pozicije etičkog relativizma, s pozicije njihove, a ne kulture iz koje je promatrač. Različitosti trebamo smatrati bogatstvom ljudi, jer učeći o razlikama, postajemo tolerantni prema drugima. Bit svega onoga čemu stremimo jeste da svaki čovjek uživa ista prava koja su dana drugima. (Locke 69)

Primjeri tolerancije kroz povijest brojni su, a ovdje ću navesti pet režima tolerancije kako ih je naveo Bertoša prema Walzeru. Prvi režim tolerancije je multinacionalno carstvo – primjeri su ptolomejski Egipat, stara Perzija ili stari Rim, ondje je bio model tolerancije na temelju nacionalno – vjerskih razlika. U njima se toleriralo nekoliko nacionalno – vjerskih skupina, ali ne i pojedinci kao takvi. Pripadnost nekoj skupini bila je obvezatna. Drugi režim naziva se Međunarodno društvo država. Tu je slab režim tolerancije s načelom suvereniteta na jednom kraju, i pravnom doktrinom tzv. humanitarne intervencije na drugom kraju. Svrha vojnih intervencija tu je isključivo zaštita ljudskih života. Treći režim su sudruštva ili konsocijacije. Primjer takvog društva je Bosna i Hercegovina. Različite skupine ljudi moraju tolerirati jedni druge. Određene stvari, poput zajedničke povijesti moraju biti definirani na razini ustava, mora postojati ravnoteža u trošenju novca, a sve biti podređeno ideji približne jednakosti. Četvrti

režim tolerancije su države – nacije. Fokus tolerancije prebacuje se sa skupine na pojedinca. Stvara se homologni kulturni prostor, zajednička povijest i jezik, koji nadziru državne ustanove. Obrazovanje ima veliku ulogu, a većina je u pravilu tolerantna prema manjini. Liberalna nacija – država jamči jednaka prava i ponašanje prema svima. Posljednja su imigracijska društva. U njima se briga nacije – države za pojedinca povećava. Ovim društvima nedostaje etičke homogenosti članova, pa po svojoj prirodi potiče toleranciju, država je neutralna u pogledu kultura pojedinih skupina, ali ih sve podupire. Primjer je SAD gdje postoje primjerice talijanski Amerikanci, kineski Amerikanci i drugi. (Bertoša 2014, 44-45)

Nadalje, tolerancija je posredna pozicija između potpunog prihvaćanja i neograničenog protivljenja. (Locke, 77) To bi značilo da nam je ona prijeko potrebna jer omogućava minimum potrebnih uvjeta za miroljubiv suživot s drugim ljudima. Paradoksalna je jer istovremeno zahtjeva da potisnemo svoja neslaganja, neodobravanja i svoje različitosti koje bi mogle dovesti do sukoba i nesklada, odnosno netolerancije. Priču o toleranciji kroz povijest ne možemo pričati bez osvrta na vjersku toleranciju. Još su u doba najstarijih naroda, gradovi bili mjesta u kojima se tolerancija poštivala kao vrlina. Prihvaćale su se izbjeglice, prognanici, putnici namirnici. I u doba Srednjega vijeka gradovi su prihvaćali hodočasnike na svojim putovanjima, ali isto tako i progonili neistomišljenike. Locke je napisao da ni jedan čovjek ne treba kršiti pravo drugoga zbog njegovog pogrešnog mišljenja i nepravilnog načina bogoslužjenja, a njegova izgubljenost ne treba biti prepreka poslovima drugog čovjeka; na taj način briga za spas jednog čovjeka pripada njemu samome. (Locke, 56) Upravo zbog vjerske tolerancije i netolerancije, tijekom povijesti doneseno je više uredbi. Primjerice Edikt iz 311. za uspostavljanje slobode vjerskog izražavanja u Rimskom Carstvu, Milanski edikt iz 313. za prestanak vjerskih progona u Rimskom Carstvu, Augsburški vjerski mir iz 1555. kojim su njemački kneževi mogli odrediti vjeru svojih podanika i brojni drugi. (Bertoša 2014, 45-46) U kontekstu današnjice u Europi, odnosno Europskoj uniji, čiji je slogan geslo tolerancije 'ujedinjeni u različitosti', čini se da se sve kreće u smjeru imigracijskog društva koje će nam donijeti prednosti i nedostatke multikulturalizma. Walzer predviđa da će se velike nacije uskoro naći u situaciji da žive s manjinama na koje nisu naviknule. Europska unija od svojih će članica morati stoga tražiti još više tolerancije. (Bertoša 2014, 46)

3.2. TOLERANCIJA I MEĐULJUDSKI ODNOSI

Čovjek je društveno biće koje se ostvaruje u međuodnosu s drugim ljudima. Na to upućuje i etimologija riječi 'čovjek' koja potječe od staroslavenskoga *Čelovek* (čel + všk), *čel* znači - roj, rod, pleme, skupina, zajednica, a *vek* - dijete. Prema tome, čovjek je dijete roda, plemena, član zajednice. (Skledar 1996, 294) Cilj postojanja svakog dobrog odnosa među ljudima, bio to prijateljski, ljubavni ili obiteljski odnos, jest uzajamna ljubav, povjerenje, odanost, zadovoljstvo, sreća. Prvo ću se osvrnuti na obiteljske odnose. U svome izlaganju, Sead Muhamedagić (1995, 615) kaže da je tolerancija temeljni preduvjet bez kojeg je nemoguće stvoriti za obitelj specifičnu idiličnu atmosferu skrovitosti u kojoj bi se trebao odvijati život dostojan čovjeka. Obitelj je prvi oblik zajedništva kojeg spoznajemo, nukleus, sigurna luka, početna točka našeg putovanja kroz život. U obiteljskoj zajednici učimo osnove socijalizacije, pristojnog ponašanja – bonton, učimo se biti tolerantni. Tradicionalni unutarobiteljski sklad je prema istom autoru čvrsto povezan s ljubavlju i prihvaćanjem, a tolerancija je važna postaja na putu do tog cilja. (Muhamedagić 1995, 616) Obitelj je vrlo dobro mjesto u kojem možemo promatrati toleranciju, prvenstveno jer se u njoj često susreću tri generacije; djeca, odrasli i stariji. Svaka generacija ima svoje stavove, prohtjeve, želje i potrebe, te nije uvijek moguće živjeti idilično. Tu nastupa tolerancija koja omogućava uspostavljanje ravnoteže po kojoj obiteljski suživot ostaje sačuvan. Navodi se primjer djeteta koje u najranijoj dobi uči što znači biti tolerantan i to na način da ne može skakati po stanu i raditi buku kada se roditelj vrati umoran s posla i želi predahnuti, jer nitko ne radi buku i ne ometa njega dok spava – dopušta da se dogodi nešto što mu baš i nije po volji, prestat će galamiti i skakati, ali je valjda ipak to zbog nečega dobro da je tako kako jest.

Proces stjecanja i vježbanja tolerancije, dakle, traje cijeli život. Isto kao i u obiteljskim odnosima, važnost poštivanja društvenih normi, suosjećajnost, razumijevanje i ljubav važni su i u ljubavnim i prijateljskim vezama. Tijekom života susrećemo se s različitim ljudima iz različitih slojeva društva, različitih religija, stajališta i različitih kultura. Stoga je važno razumjeti kulturni relativizam i naučiti kako biti tolerantan.

3.3. KULTURNI RELATIVIZAM I TOLERANCIJA DANAS

Etički relativizam oslanja se na tvrdnju o postojanju različitih moralnih sustava obzirom na lokalnu i temporalnu dimenziju. Naš vlastiti sustav samo je jedan u mnoštvu, te stoga ne postoji univerzalan moral i norme koje bi bile jednako obvezujuće za sve ljude. (Klopota 2104, 88) U današnje smo vrijeme svjedoci brojnih migracija koje rezultiraju pojačanim međukulturnim doticajima. Otvaraju se vjerska, moralna, politička i ideološka pitanja koja zahtijevaju adekvatna rješenja, a često su ona upravo u toleranciji. Zagovornici kulturnog relativizma smatraju da ne smijemo suditi drugima sa stajališta vlastite kulture. Treba se suzdržavati od negativnih prosudbi običaja drugih naroda, već ih trebamo nastojat razumjeti, kako bi se u narodu reklo, pokušati „hodati u njihovim cipelama“. Kao suprotnost kulturnom relativizmu stoji pojam etnocentrizma, koji u svojim radikalnim oblicima može donijeti brojne negativnosti, primjerice genocid.

U suvremenim državama, provedena je sekularizacija, crkva se odvaja od države, ali se problemu i pitanju tolerancije unutar moderne pluralističke demokracije na razini teorijske rasprave i praktične politike i dalje prilazi kao jednom od važnih obilježja ukupnih društvenih odnosa. Ne postoje beskonfliktna društva ni isto takve demokracije. (Štimac-Radin 1996, 271) Locke se pita koliko daleko seže dužnost tolerancije i što se od svakog zahtjeva na osnovu nje? (Locke, 22) Ovakva pitanja kao i pitanja granica tolerancije više su retorička nego što se na njih mogu dati odgovori. Svi se možemo složiti jedino oko netoleriranja nasilništva i ponašanja koje ugrožava pojedinca ili društvo. U hrvatskom političkom prostoru za vrijeme rata osjetila se sva težina 'paradoksa tolerancije' zbijenog u pitanju kako biti tolerantan prema onima koji svojim djelima ugrožavaju opstanak države i društva, te kako u uvjetima ratnog sukoba odrediti granice snošljivosti. (Štimac-Radin 1996, 272) Rasprava o granicama i obilježjima tolerancije ne zadržava se samo u teškim vremenima, već obuhvaća cjelokupno društvo i njegove dijelove; pitanja ljudskih prava i sloboda, odnos suprotstavljenih političkih blokova, prava nacionalnih manjina i etničkih zajednica, prava osoba različite seksualne opredijeljenosti, vjerske slobode i drugo. Živimo u tekućoj modernosti u kojoj se iz dana u dan odvijaju različite društvene promjene; danas smo jedno, sutra možemo biti nešto sasvim drugo. Dolazi do sužavanja prostora i vremena razvojem novih tehnologija, a time i do susretanja različitih ljudi i različitih kultura, te

njihova suživota. Svatko treba biti odgovoran za svoje radnje; ni na jednog čovjeka ne treba sumnjati niti osjećati mržnju prema njemu zbog greške drugoga. (Locke, 70) Multinacionalna društva i države moraju razvijati visoki stupanj tolerancije kako bi održale red i zadovoljstvo svih građana. Hrvatska je mlada država i mlada demokracija, a to se vidi primjerice u nedostatku političke kulture i tolerancije, posebice u medijskom prostoru. Mediji su posrednici vijesti između izvora i javnosti. Njihov temeljni obrazac ponašanja treba biti dijalog. I to dijalog shvaćen izvorno kao *dia-logos*, kao razgovor (a ne *polemos*, rat, ili indoktrinacija) između ljudi različitih shvaćanja i interesa o njihovim bitnim svjetonazorskim, kulturalnim i egzistencijalnim, teorijskim i praktičnim pitanjima i problemima, kao raspravljanje, ali i spravljanje mogućnosti zajedništva u traženju istine, radi doista humanijeg suživljenja. (Skledar 1996, 304) U medijskom prostoru nedostaje nam međusobne tolerancije, te na tome u budućnosti treba poraditi.

John Locke toleranciju smatra osnovnom karakteristikom istinske crkve. (Locke, 7) On je zahtijevao trpeljivost prema različitim religijama, Crkvama i njihovim sljedbenicima, ali je tu postavio neke granice (pridržavanje građanskih i moralnih zakona temeljnih za opstanak vjerske organizacije). U te okvire nikako ne mogu ići ateisti, prema kojima je netolerantan, jer drži da oni koji poriču Božju egzistenciju kao temelj svega, ne poštuju ni zakletve ni ugovore na kojima se zasniva ljudsko društvo. (Skledar 1996, 303) Brojni teoretičari imaju svoje definicije i shvaćanja pojma tolerancije, no u jednom se svi slažu, a to je da zadatak koji stoji pred svima nama jest obrazovanje za toleranciju i međusobno razumijevanje i poštivanje ljudskih prava. U sve multikulturalnijem društvu valja se voditi idejom kulturnog relativizma, a nipošto etnocentrizma. Tolerancija prema bližnjemu temeljni je preduvjet zajedničkog života i blagostanja. Ne moramo nekoga voljeti, ali trebamo poštovati njegove običaje, navike, stavove, njegovu kulturu i uvjerenja. Na taj način postajemo zrele osobe spremne za suživot s drugačijima od nas. Stereotipi i predrasude prepreke su koje moramo naučiti zaobići još u najranijoj dobi. Odgoj za toleranciju traje od malena pa kroz cijeli život. Naučimo se poštovati i uvažavati druge kako bismo bili zadovoljni članovi društva, no ne dopustimo da tuđa netolerantna ponašanja ugrožavaju nas. U svemu treba imati granice i mjere, pa tako i u pravilnom ponašanju i toleranciji.

4. NASILJE I NOVI MEDIJI

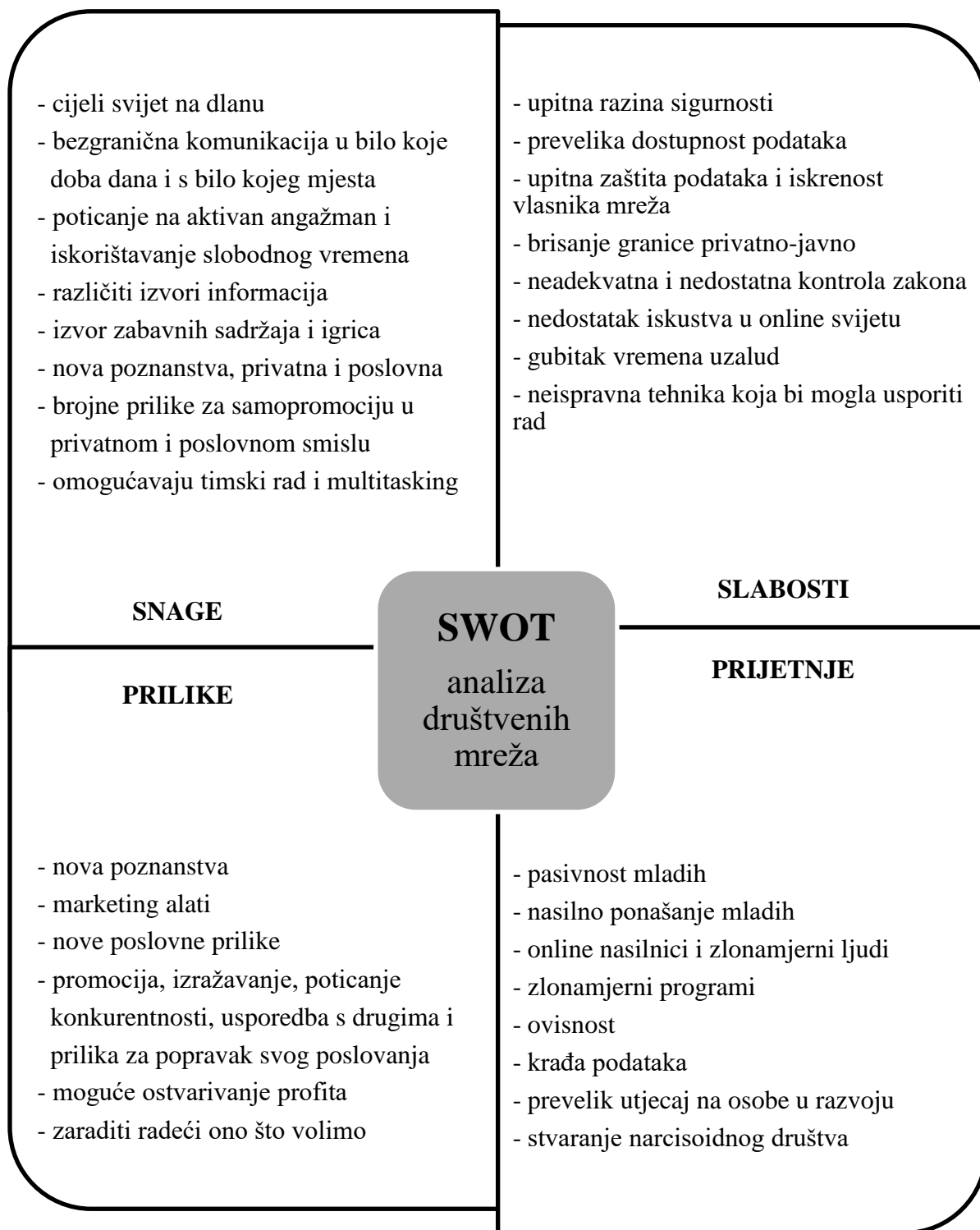
S rastom i razvojem društvenih *Web* stranica, *Web* postaje središte čovjekovih društvenih aktivnosti posredstvom komunikacija (Grbavac 2014, 218). Samo postojanje pojedinca u društvu podrazumijeva ponašanje po određenim obrascima i pravilima karakterističnim za to društvo ili ljude općenito. Pravilnom se ponašanju učimo od najranijeg djetinjstva kroz igru i obrazovanje. Osim roditelja, nastavnika i prijatelja, masovni mediji također su jedan od oblika socijalizacije. Utjecaj masovnih medija na većinu djece počinje od prvog dana života jer dolaskom na svijet suočavaju se s već razvijenim novim medijima i uznapredovanom tehnologijom.

U današnjem vremenu najčešći je Internet koji se nalazi u gotovo svim kućanstvima i školama. Osim što ima brojne prednosti, jedan od bitnih nedostataka je upravo elektroničko nasilje. Na temu povezanosti medija i nasilnog ponašanja napravljena su brojna empirijska istraživanja, no zamjetljivo je da u njima dominira pristup koji je orijentiran prema utvrđivanju negativnih utjecaja medijskih sadržaja, a znatno su rjeđe istraživani pozitivni učinci medija. Najveći broj istraživanja odnosi se na djecu i medije, kako među hrvatskim istraživanjima, tako i među onima stranih stručnjaka. „Nasilje spada u najistraživaniju temu vezanu uz medijske utjecaje.“ (Nikodijević 2015, 51) U travnju 2014. godine provedeno je istraživanje 208 učenika iz dviju zagrebačkih gimnazija u dobi od 14 do 18 godina. Učenici su anonimno rješavali obrasce i upitnike o elektroničkom nasilju, a rezultati su pokazali da je najviše sudionika nekoliko puta ili često primilo uvredljive poruke i komentare (40%), da je netko širio laži o njima (27%) te da je netko poticao druge da ružno govore o njima (24, 1%). Najviše sudionika izjavilo je da je slalo uvredljive poruke i komentare (21,6%) te objavljivalo stvari o nekome s ciljem ismijavanja (8,7%). Istraživanje je pokazalo kako se slanje i primanje uvredljivih poruka ili komentara, ogovaranje i širenje laži nalaze među najčešći oblicima elektroničkog nasilja. Elektroničkom su nasilju češće izložene djevojčice, djeca nižeg školskog uspjeha, nižih rezultata na skali samopoštovanja te niže emocionalnosti i višeg stupnja kontrole roditelja (Buljan, Dugić, Handabaka 2015, 174). Djeca zadirkuju vršnjake jer žele biti u središtu pozornosti. Zadirkivanje ih na neki način zabavlja i često to rade iz dosade. Ujedno se osjećaju snažno i moćno. Često ne znaju kako bi ostvarili prijateljski kontakt s nekim pa počnu zadirkivati prijatelje iz razreda. U

redu je našaliti se, no sustavno zadirkivanje prerasta u ismijavanje, a ono u vršnjačko nasilje, bilo uživo, bilo na internetu. (Novoselić 2014)

Kada govorimo o nasilju na internetu, prva asocijacija su nam društvene mreže. Društvene mreže postale su globalni komunikacijski fenomen koji postoji već dugi niz godina na internetskom prostoru te okuplja ogroman broj ljudi u komunikaciji o raznim temama. „Glavno obilježje svih društvenih mreža su univerzalna komunikacijska sredstva i tehnike, kao i zajednički interes koji drži grupe ljudi zajedno i samim time daje popularnost svim društvenim mrežama današnjice.“ (Grbavac 2014, 207) Društvena mreža usluga je na Webu koja omogućava pojedincu da napravi svoj javni ili polujavni profil kako bi se povezo s prijateljima i drugim ljudima diljem svijeta. Svaki pojedinac može otvoriti svoj profil na koji će postaviti svoju profilnu fotografiju, osobne podatke poput imena i prezimena, datuma rođenja i mjesta stanovanja, može dodavati prijatelje, učlanjivati se u grupe ljudi koji dijele iste interese, pratiti razne stranice informativnih, zabavnih, edukativnih i šaljivih sadržaja, dijeliti albume svojih fotografija, dopisivati se s drugima i dijeliti svoja mišljenja, javno ili određenoj publici. Najpoznatije društvene mreže koje imaju veliki broj korisnika su *Facebook*, *Twitter*, *Instagram* i *Snapchat*.

Na prikazu SWOT analize koji slijedi izneseno je nekoliko primjera snage, slabosti, prilika i prijetnji društvenih mreža. Naziv je akronim engleskih riječi *Strengths*, *Weaknesses*, *Opportunities* i *Threats*. SWOT analiza koristi se kao instrument za kreiranje strategije, u ovom slučaju načina na koji koristiti društvene mreže i želimo li ih uopće koristiti. Snage i slabosti predstavljaju sadašnjost, a prijetnje i prilike budućnost prilikom korištenja.

Slika 1. SWOT analiza društvenih mreža

4.1. INTERNET NASILNICI

Napad i nasilje podrazumijeva dvije strane – žrtvu i nasilnika. Gledano s filozofske strane, mala je razlika između fizičkog i verbalnog napada. Elektroničko nasilje nije fizičko budući da se odvija putem novih medija kao posrednika, no često boli kao da jest. U elektroničko nasilje možemo ubrojiti sedam oblika ponašanja: iskazivanje ljutnje, uznemiravanje putem interneta, uhođenje, klevetanje, lažno prikazivanje, izdaju i prevaru te izdvajanje. (Buljan, Dugić, Handabaka 2015, 174, prema Willard 2005). Ljutnja je jedna od glavnih ljudskih emocija koja varira od blage iritacije, frustracije i gnjeva do snažnog bijesa, a kada se prenosi putem interneta onda označava slanje ljutih, vulgarnih i neugodnih poruka nekoj osobi ili *online* grupi ljudi. Uznemiravanje putem Interneta može se manifestirati na razne načine, uglavnom je to učestalo slanje uznemiravajućih poruka i sadržaja. Internetsko uhođenje je slanje ponavljajućih prijetnji osobi ili zastrašivanje. Klevetanje je slanje ili objavljivanje neistina, okrutnih izjava i štetnih informacija na račun druge osobe. Jedan od velikih problema na Internetu je i lažno predstavljanje, odnosno kada se osobe pretvaraju da su netko drugi skrivajući se iza pseudonima, lažnog imena ili *avata*. Izdaja ili prevara putem Interneta odnosi se na slanje ili objavljivanje privatnih, osjetljivih ili povjerljivih informacija koje mogu naštetiti drugoj strani. Posebno je zastupljeno i izdvajanje, odnosno namjerno isključivanje pojedinca iz neke *online* grupe. Žrtve ovakve vrste nasilja mogu se složiti da verbalno, odnosno psihičko nasilje koje se odvija na internetu često boli više nego ono fizičko, jer nanosi bol našem duhu, tj. osjećajima, mislima, našem društvenom životu i općenito nas izbacuje iz emocionalne ravnoteže normalnog funkcioniranja čovjeka.

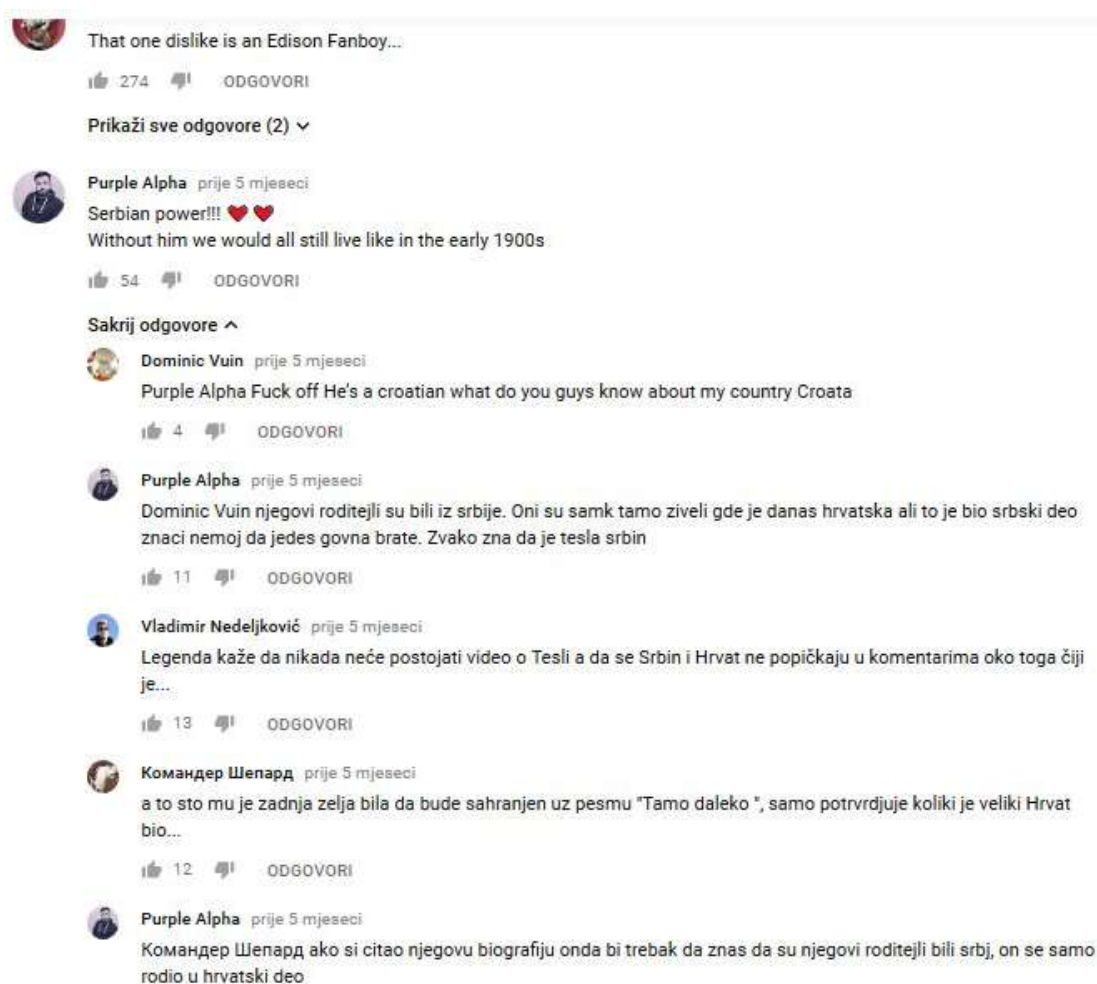
Kada govorimo o medijima i njihovom utjecaju na ljude, uglavnom podrazumijevamo i istražujemo njihov utjecaj na djecu i mlade. Najbrojniji primjeri prerastanja humora, zezancije i dječjeg zadirivanja u verbalno, a zatim često i u fizičko nasilje, prisutno je u kod školaraca. Svakoga su dana stotine tisuća učenika diljem svijeta žrtve nekog oblika vršnjačkog nasilja koje se događa u školi, ali i na internetu – putem društvenih mreža. „Međutim, velika većina zlostavljajućeg ponašanja u školi (engl. *bullying*) nije otvoreno nasilje, već prikriveno psihičko ratovanje. Ono se pojavljuje u obliku ismijavanja u društvu, psihičkog zastrašivanja i kolektivnog odbacivanja.“ (Parker Roerden)

4.1.2. NE HRANITE TROLOVE!

Tko su Internet nasilnici? Nasilnici na internetu ne moraju nužno biti i nasilnici u „stvarnome svijetu“, to jest fizičkom kontaktu s drugim osobama. Rasprostranjen pojam koji označava jednu vrstu *online* nasilnika jest internetski trol. Trol u folkloru nekih zemalja, a prvenstveno Skandinavije, označava ružnog patuljka ili diva koji radi nepodopštine ljudima. U internetskom žargonu, trolovi su osobe koje pokreću rasprave uznemirujući druge ljude, objavljuju nevažne ili nevezane komentare ispod objava na sasvim drugu temu, provociraju čitatelje. Nazivaju ih „sadistima koji uživaju kada se drugi ljudi nerviraju i pate“, „internetskim psihopatima“ i drugim pogrđnim imenima. Internet trolovi djeluju kao žigica bačena na određenu temu na koju će momentalno krenuti požar gnjevnih komentara osoba koje su se našle uvrijeđene, ili osoba koje baš na tu temu imaju svoje strogo mišljenje. Posljednjih se godina internetsko trolanje izjednačava s *online* uznemiravanjem, a primjer toga su komentari koji vrijeđaju ili ismijavaju ozbiljne vijesti o primjerice smrti, nesreći ili boli drugih ljudi, te na te način uzrokuju žalost obiteljima dionika vijesti. Ono što je zajedničko svim trolovima i kako ih prepoznati jest namjera. Oni potpiruju rasprave i gnjev s namjerom da to učine. Internetski trolovi kreiraju sadržaj koji će pogoditi druge u živac i natjerati vas da poželite razbiti i monitor i tipkovnicu, a možda i izbaciti računalo iz kuće. Osim što se pojavljuju kao jedinke i u grupama, mogu se koristiti u razne svrhe, kao primjerice u političke radi diskreditiranje političkog suparnika (tzv. sponzorirani trolovi). „Ne hranite trolove!“ (eng. *Don't feed the Trolls!*) poznata je rečenica koja sugerira korisnicima interneta da ignoriraju takve aktivnosti i ne upuštaju se u rasprave, jer će samo izaći s manjkom živaca, a trolovi će ispuniti svoju namjeru u ometanju komunikacije. Posebna vrsta trolova koji obitavaju na našem podneblju su trolovi nacionalisti koji se mogu naći u svim prepucavanjima između srpsko-hrvatskih pitanja, a tu su i trolovi navijači sportskih klubova, trolovi zagovaratelji Zemlje kao ravne ploče i mnogi drugi.

Iako se tako čini, nisu baš svi trolovi zlonamjerni. Vrlo su popularni humoristični trolovi koji ometaju i čine besmislenom komunikaciju na portalima, forumima, čavrljaonicama, ali su šaljivi i ne čine nikome štetu, već nasmijavaju prisutne. Na sljedećim slikama prikazana su oba primjera.

Prvi primjer koji prikazuje Slika 2. odnosi se na trolanje korisnika izazivajući raspravu punu prepucavanja, nacionalizma, netrpeljivosti i veličanja „svojega“. Slika prikazuje snimak ekrana komentara na *YouTube* servisu ispod dokumentarnog filma o Nikoli Tesli. Kratki film od 11 minuta na dan pisanja rada imao je 441 992 pregleda i 1148 komentara, čiju su većinu činili komentari oduševljenja, iznenađenosti činjenicama koje su iznesene, zanimljivim detaljima iz života znanstvenika, zahvalama za njegov doprinos čovječanstvu, ukratko pozitivni komentari. Među njima pri samome vrhu našao se i komentar korisnika *Purple Alpha* koji je izazvao reakcije 38 drugih da ostave svoje mišljenje (na slici prikazano prvih pet). Komentar koji povlači kontroverzno pitanje porijekla velikog izumitelja gdje god da se pojavi izaziva burne reakcije hrvatske i srbijanske strane, a upravo je to bio cilj ovog YouTube trola. Što je više odgovora dobio, to je on višlje pozicioniran i više će ga ljudi vidjeti, reakcije su tu, a njegov cilj postignut.

Slika 2.

Drugi primjer prikazuje trolanje najpoznatijeg američkog trola Kennetha McCarthyja, poznatijeg pod nadimkom Ken M. Njegovo trolanje nije zlonamjerno, već igra na kartu nerazumijevanja teme i naivnosti, pisanja komentara koji nemaju veze s ponuđenom temom i izazivanja drugih ljudi da se uključe i objasne mu što to on „nije shvatio“. Aktivan je od 2011. godine.

Doing these 9 uncomfortable things will pay off forever

BUSINESS By Rachel Gillett
INSIDER July 29, 2015 4:21 PM

Already run one mile a day? Why not try seven?

Ken M 3 months ago

Decent article but as a certified life coach I would add a 10th item to this list.

George D. 3 months ago

Which is?

Ken M 3 months ago

A life coach is a person who helps others achieve their personal and professional goals.

George D. 3 months ago

Is that the 10th item?

Ken M 3 months ago

No but I would certainly suggest including another item

Dana 3 months ago

Is number 10 to be obtuse and cause aggravation for people because if so, I think you probably do a good job of that.

Amit 3 months ago

So you just want to add a 10th item, but you don't know what it is?

Slika 3.

Posljednji primjer trolanja prikazan na slici 4. odnosi se na šaljive komentare na *Facebook* stranici KomenTrol. Stranica okuplja slike s drugih internetskih izvora i najzanimljivije komentare na prikazani sadržaj. Najzanimljiviji komentari su oni koji dobiju najviše *lajkova*, odnosno podrške od drugih posjetitelja, pa je tako komentar na ovoj slici dobio čak 289 odobravanja (*lajkova*). Stranica je prenijela objavu također *Facebook* stranice pod nazivom Zanimljivo:) koja je objavila podatak o sedamdesetdevetogodišnjaku koji je tek sada magistrirao. Prvi komentar pretpostavio je da je dotični gospodin čekao da umre profesor koji ga je rušio na ispitima kako bi konačno mogao završit svoje školovanje. Ovakva vrsta trolanja spada u grupu sprdanja, bezazlenog ruganja, pokazivanja humorističnosti komentatora, sposobnosti da neku informaciju protumači s drugog gledišta, a sve s ciljem da nasmije druge.

Slika 4.

5. POLITIČKA KOREKTNOST

Politička korektnost pojavljuje se u Americi, a točno vrijeme nastanka tog pojma nije jasno određeno. Neki kritičari smatraju da joj se korijeni naziru već 60-ih i 70-ih godina, no većina se slaže da je „politička korektnost puštena u optjecaj s lezbijskim i feminističkim pokretom kasnih 1970-ih i 1980-ih godina.“ (Opačić 2012, 241) Pojam političke korektnosti označava izbjegavanje svih vrsta iskaza kojima bi se moglo uvrijediti drugoga ili ga dovesti u neugodnu situaciju, uglavnom su to izrazi koji su uvredljivi ili predstavljaju predrasude i stereotipe. Vezan je uz pojam eufemizma, odnosno, riječi koje se upotrebljavaju umjesto uvredljive riječi koja bi točno opisala situaciju s ciljem da se izbjegne sukob, povreda druge osobe i slično. Političkom korektnošću izražava se tolerancija bilo koje vrste; s obzirom na spol, rasu, vjeru i sve druge činitelje razlike od nečega našeg ili većinskog. (Kostanjevac 2014, 249-250)

Opačić (2012, 244) također ističe kako se politička korektnost približava novogovoru upravo jer obiluje raznim eufemizmima. Navodi nekoliko primjera kako se u medijima predstavljaju ljudi i događaji, primjerice ne piše se o debelim ljudima, nego o ljudima s lateralnim poteškoćama, prostitutke su seksualne radnice, beskućnici umjesto skitnice, izvanbračna djeca su djeca samohranih majki, a Cigani su Romi.

Još jedan aktualni primjer je oslovljavanje hrvatske predsjednice Kolinde Grabar-Kitarović u domaćim medijima imenom. Pa tako imamo naslove koji započinju s „Kolinda učinila ovo ili ono“, „Kolinda posjetila...“, „Kolinda je rekla...“, dok to nije slučaj s njezinim muškim kolegama koji se oslovljavaju titulom ili prezimenom. Sitnicama poput oslovljavanja u medijskom prostoru, mediji utječu i na percepciju javnosti prema određenim osobama. Iskazivanje manjeg poštovanja, umanjivanja vrijednosti postignuća, obrazovanja ili pozicije osobe također je tema političke korektnosti. Bez obzira na spol ili bilo kakvu drugu razlikovnu značajku, svi zaslužuju jednak tretman i jednaku razinu poštovanja, posebice od ozbiljnih novinara i medija koji trebaju biti glas javnosti, primjer pismenosti i obrazovanja, a jesu li to danas ili nisu, tema je za neki drugi rad.

Uz pojam političke korektnosti usko je vezan i pojam govora mržnje, kako u 'stvarnome' životu, tako i u *online* svijetu, odnosno na internetskim portalima, forumima, društvenim mrežama i općenito internetskoj komunikaciji. „Govor mržnje može se okvirno definirati kao verbalno izražavanje mržnje, šovinizma, ksenofobije, rasizma i drugih negativnih kolektivnih emocija.“ (Kostanjevac 2014, 250, prema Bugarski 2002) Za prepoznavanje govora mržnje i političke korektnosti potrebno je poznavati kontekst. Okolnosti u kojima je nešto izrečeno mogu mijenjati perspektivu pogleda na neku situaciju, predstavlja li ona sarkazam, šalu, ironiju ili je doista namjerna uvreda.

Govor mržnje pripada u vrstu nasilja, a da humor ne smije biti maska za relativizaciju već spomenutog nasilja potvrđuje primjer s početka 2018. godine, takozvani „Slučaj opizdilica“. U siječnju ove godine medijsku je prašinu podignuo predmet „Opizdilica za seksualni odgoj žena“ koji se mogao kupiti u jednom trgovačkom lancu u Hrvatskoj i Njemačkoj, a proizvodi ga domaća tvrtka. Radi se o drvenom štapu s mekanim vrhom i s jasno napisanim uputama kako kazniti neposlušnu ženu koja odbija spolne odnose s muškarcem. Na Slici 5. prikazan je navedeni proizvod s tekstom.

Slika 5., Zadarski.hr

Proizvođač je nakon reakcija javnosti na društvenim mrežama i portalima povukao navedeni proizvod iz trgovina uz objašnjenje da se radi o zezanciji i humoru te da nikoga nije htio povrijediti. Takve artikle proizvodi već 17-18 godina i nije bilo ovakvih problema, a u ponudi ima i „Mužomlat“. Sanja Cesar iz Centra za edukaciju i istraživanje (CESI) za Zadarski.hr konstatirala je da je „žalosna činjenica da se uz nasilje protiv žena još uvijek vežu brojni mitovi i da se kroz humor relativizira rodno uvjetovano nasilje i promoviraju štetni rodni stereotipi.“ Isto tako, navela je da nas ne treba čuditi što više od jedne trećine mladih u Hrvatskoj vjeruje da je osoba koja je doživjela nasilje sama za to kriva, odnosno da je napravila nešto što je dovelo do nasilja, a „oko 40% mladih smatra da mladić ima pravo udariti djevojku ako ga naljuti njezino ponašanje, ako ga ne sluša ili ako sumnja da je nevjerna.“ (zadarski.hr)

Ovaj slučaj potvrđuje da je humor stvar osobnog ukusa, te da nije u svih osoba jednako osjetljiv taj humoristični aparat kojeg nosim o u sebi. Jesu li podignuta medijska prašina, reagiranje udruga za zaštitu žena i zgražanje ženskog dijela javnosti na ovaj šaljivi ili „šaljivi“ predmet opravdani ili pretjerani?

Glavni pragmatični učinci političke korektnosti su ublažavanje i manipulacija. (Kostanjevac 2014, 262) Ublažiti izrečeno ili učinjeno svojstveno je ljudima, bili oni političari, mediji ili nama bliske osobe, izgovorena riječ ili učinjena radnja koja vrijeđa drugoga, može se pokušati ublažiti iz dva razloga – da smanjimo povrijeđenost osobe ili da ju namjerno još više povrijedimo i ponizimo bez da ona to možda i shvati. Tada politička korektnost prerasta u manipulaciju.

ZAKLJUČAK

Moć medija sama je po sebi vrlo velika, ali društvenu prirodu te moći određuju načini korištenja medija. Svima je već jasno da masovni mediji ne prezentiraju svijet onakvim kakav on jest, već onakvim kako bi on trebao izgledati iz perspektive upravitelja medija. Medijska pismenost trebala bi biti ključ u načinu korištenja medija, te postati dio obrazovanja od najranije dobi. Isto kao što bi to trebao biti i odgoj za razumijevanje, toleranciju i nenasilje te sve one druge ispravne kulturne obrasce ponašanja koje usvajamo od naših starijih i putem medija.

Poveznicu humora, tolerancije i nasilja pronašla sam upravo u medijima koji djeluju i kao informatori i kao odgojitelji publike. Teško je odrediti granice humora i gdje on prelazi membranu tolerancije postajući oblik nasilnog ponašanja. Ako se humor mora tolerirati, znači li da je on još uvijek humor ili počinje prerastati u nasilje? Uvažavanje njegove uloge u međuljudskoj komunikaciji osigurava vrijedne smjernice za djelotvorno postavljanje ravnoteže, koja ima presudnu važnost u verbalnoj komunikaciji. Kao što je i u prethodnim poglavljima spomenuto, nije svim ljudima sve jednako smiješno. Hoće li nekoga naša poruka nasmijati ili uvrijediti ovisi o kulturološkoj pozadini te osobe, njezinom znanju, životnom iskustvu, karakteru i slično. Zašto je baš na Internetu, odnosno u *online* svijetu toliko prisutno nasilje? Osnovna razlika komunikacije na Internetu i komunikacije uživo je upravo ta 'prostorna', na Internetu nema izravnog kontakta s drugom osobom, već se komunikacija odvija posredstvom medijskih uređaja – tipkovnice i zaslona računala, pametnog telefona, tableta... Ovakav vid *online*, a zapravo pisane, komunikacije onemogućava nam da čujemo kakav je ton govornika, koje znakove daje govorom tijela, koje emocije izražava pokretom i glasom, a takav nedostatak konteksta često vodi do krivog tumačenja poruke. Iz pisane se riječi ponekad ne može iščitati ironija ili sarkazam te informacija može zvučati uvredljivo, suparnički ili zlobno iako joj to nije bila namjera. Sveprisutna tehnologija kojom smo okruženi od rođenja u službi je čovjeka, ali isto tako i mijenja čovjeka na način da postajemo toliko simbiotski povezani poput udžbeničkog primjera raka samca i moruzgve. Jedno bez drugoga ne ide i jedno od drugoga ima koristi. U umreženom društvu, kako nas Castells naziva, središnje mjesto pripada informacijama i znanju. Odnos čovjeka i tehnologije je uzajaman, pod utjecajem novih komunikacijskih tehnologija ljudi na različitim dijelovima našeg planeta čine slične stvari, pa čak i razmišljaju na sličan način.

Tehnologija i mediji omogućuju nam da s drugima dijelimo informacije, znanja, spoznaje, misli, osjećaje i druge materijalne i nematerijalne proizvode te zajedno gradimo McLuhanovo globalno selo. Razina medijske pismenosti kroz cijelu je povijest bila u značajnom zaostatku u odnosu na medijske potencijale i potrebu da se oni razumiju te da se njima ovlada na pravilan i društveno prihvatljiv način. (Nikodijević 2015, 45) Upravo u medijskoj pismenosti vidim svijetlu točku nadilaženja novih oblika nasilja u virtualnom svijetu, na društvenim mrežama, *chatovima*, forumima, *mailovima*, portalima i svim ostalim komunikacijskim alatima koji omogućuju izražavanje mišljenja. Kako god bilo, budućnost koja donosi promjene, nove tehnologije, nove stavove i vrijednosti nepredvidiva je i brza. Na nama je da odlučimo hoćemo biti sluge ili gospodari tehnologije, jer u trenutku kada se odjavimo, vraćamo se u stvarni život sa stvarnim ljudima, radostima i problemima.

Čovjek je društvena životinja,“ reče Aristotel. Da je sada živ, vjerojatno bi taj citat upario s fotografijom zalaska sunca i postavio na Tumblr, Instagram, Fejsbuk, Tviter i G+. Ipak, morate razumjeti, ovih dana biti umrežen znači biti #kul. (Muhar 2014)

LITERATURA

1. Bahtin, Mihail. 1978. *Stvaralaštvo Fransa Rablea i narodna kultura srednjeg vijeka i renesanse*, Beograd, Nolit
2. Bertoša, Slaven. 2014. *O toleranciji kroz povijest*, Tabula: časopis Filozofskog fakulteta, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, No.12 Listopad 2014., dostupno na <http://hrcak.srce.hr/137501>
3. Buljan, Dugić, Handabaka. 2015. *Odnos elektroničkog nasilja, samopoštovanja i roditeljskih čimbenika kod adolescenata*, Klinička psihologija 8 (2): 167-180, <https://hrcak.srce.hr/169741>
4. Castells, Manuel. 2000. *Uspion umreženog društva, Informacijsko doba: ekonomija, društvo i kultura*, svezak 1, Zagreb, Golden marketing
5. Castells, Manuel. 2003. *Internet galaksija – razmišljanja o Internetu, poslovanju i društvu*, Zagreb, Naklada Jesenski i Turk
6. Castells, Manuel. 2002. *Moć identiteta, Informacijsko doba: ekonomija, društvo i kultura*, svezak 2, Zagreb, Golden marketing
7. Castells, Manuel. Mireia Fernandez-Ardevol. Jack Linchuan Qiu. Araba sey. 2007. *Mobile Communication and Society: A Global Perspective*, Cambridge, London, The MIT Press, osobni prijevod s engleskog
8. ColdFusion, 2017. *The True Story of Nikola Tesla [Pt 1.]*, YouTube video dokumentarac, <https://www.youtube.com/watch?v=cDxi6ozDwhc> (20. svibnja 2018.)
9. Ćuto, Tomislav. 2014. Internet trolovi su sadisti i uživaju kada se drugi nerviraju i pate, Zimo.dnevnik.hr, <https://zimo.dnevnik.hr/clanak/internet-trolovi-su-sadisti-i-uzivaju-kada-se-drugi-nerviraju-i-pate---403845.html> (20. svibnja 2018.)
10. Hrvatski leksikon, hrleksikon.info, *Tolerancija*, <http://www.hrleksikon.info/definicija/tolerancija.html> (2. svibnja 2018. godine)
11. Klopotan, Mirjana. 2014. *Kultura, ljudska priroda i moral*, Scopus: časopis za filozofiju studenata Hrvatskih studija, Vol.XIII No.26 Travanj 2014. 85-123, dostupno na <http://hrcak.srce.hr/120421>
12. Kostanjevac, Domagoj. 2014. *Politička korektnost i govor mržnje u hrvatskom političkom diskursu*, Osijek

13. Kurelić, Zoran. 2013. *Globalizacija i tolerancija*, Polit. misao, Vol XL, (2003.), br. 3, str. 90–94, <http://hrcak.srce.hr/23077>
14. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, enciklopedija.hr., *Humor*, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=26678> (5. travnja 2018. godine)
15. Lenard, Ivona. 2015. *Jesu li internetski trolovi psihopati?*, Studentski.hr, <http://studentski.hr/zabava/zanimljivosti/jesu-li-internetski-trolovi-psihopati> (20. svibnja 2018.)
16. Locke, John. *Pismo o toleranciji*, digitalno izdanje preuzeto sa Scribda, bez podataka o izdanju, prevela Nafiza Savić
17. Malović, Stjepan. 2007. *Mediji i društvo*, Zagreb, Icej
18. Manovich, Lev. 2001. *The Language of New Media*, Cambridge, Massachusetts. London, England. The MIT Press, osobni prijevod s engleskog
19. Mašanović, Blažo; Mašanović, Tatjana dr.med. 2003. *Smijeh kao lijek*, Medix, Specijalizirani medicinski dvomjesečnik, Vol.9 No.50, Listopad 2003.
20. McCann Erickson Croatia, *Digipark newsletter*, http://digipark.com.hr/digipark-newsletter/digipark_newsletter_01_2012/index.html (5. travnja 2018. godine)
21. Muhamedagić, Sead. 1995. *Toleracija – temeljni preduvjet obiteljskog suživota*, Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti, Vol.50 No.6 Prosinac 1995. <http://hrcak.srce.hr/2291>
22. Muhar, Irena. 2014. *Da li smo postali robovi društvenih mreža?*, Časopis Interfon, <http://casopisinterfon.org/2014/01/20/da-li-smo-postali-robovi-drustvenih-mreza/> (11. svibnja 2018.)
23. Neil Martin, G., Sullivan, Erin. 2013. *Sense of Humor Across Cultures: A Comparison of British, Australian and American Respondents*, North American Journal of Psychology, Vol. 15, No. 2, 375-384, Middlesex University, osobni prijevod s engleskog
24. Novoselić, Marija. 2014. *Različitosti nas ujedinjuju – STOP zadirkivanju i ismijavanju!*, Istražime.com, <http://www.istrazime.com/skolska-psihologija/razlicitosti-nas-ujedinjuju-stop-zadirkivanju-i-ismijavanju/> (20. svibnja 2018.)
25. Opačić, Nives. 2010. *Jezični imperijalizam i politička korektnost*, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb

26. Parker Roerden, Laura. Yarrow, Peter. Lazar, Flora. *Nemoj mi se rugati*, Priručnik za nastavnike od drugog do petog razreda 'Stvaramo razred bez ismijavanja', UNICEF, http://ossvetipetarorehovec.skole.hr/upload/ossvetipetarorehovec/images/static3/1011/attachment/Nemoj_mi_se_rugati_prirucnik_za_ucitelje_od_2._do_5._razre.pdf (15. svibnja 2018.)
27. Skledar, Nikola. 1996. *Tolerancija kao nužni uvjet ljudskoga zajedništva i dostojanstva*, Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja, Vol.5 No.2 (22) Ožujak 1996., <http://hrcak.srce.hr/32139>
28. Solidsnake4545. 2016. 21 *MORE Comments That Prove Ken M Is the Best Troll on the Internet* <http://www.ebaumsworld.com/pictures/21-more-comments-that-prove-ken-m-is-the-best-troll-on-the-internet/85003457/>
29. Štimac - Radin, Helena. 1996. *Tolerancija i suvremenost*, Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja, Vol.5 No.2 (22) Ožujak 1996., <http://hrcak.srce.hr/32130>
30. UNESCO.org, Definicija tolerancije, http://www.unesco.org/webworld/peace_library/UNESCO/HRIGHTS/124-129.HTM (4. travnja 2018. godine)
31. Zephoria Digital Marketing, *The Top 20 Valuable Facebook Statistics – Updated April 2018*, <https://zephoria.com/top-15-valuable-facebook-statistics/> (2. svibnja 2018.)
32. Komentrol, Facebook stranica šaljivog sadržaja, <https://www.facebook.com/komentrol/photos/a.128961777850348.1073741828.128481484565044/240425010037357/?type=3&theater> (19. svibnja 2018.)
33. Zadarski.hr, 17. siječanj 2018., *Kupci maloprodajnog lanca u šoku: Na policama se prodavala 'opizdilica', štap s uputama za nasilje prema ženi ako neće seks!*, <http://zd.live.sistemi.hr/zadar-plus/clanak/id/526813/na-policama-se-prodavala-opizdilica-stap-s-uputama-za-nasilje-prema-zeni-ako-nece-seks> (11. lipnja 2018.)